CYPRUS INTERNATIONAL UNIVERSITY
ULUSLARARASI KIBRIS ÜNİVERSİTESİ

DOI: 10.22559/folkloredebiyat.2017.71

folklor/edebiyat, cilt:24, sayı:93, 2018/1

DOĞU KARADENİZ HAYVANCILARI VE ÇOBANLARI ARASINDA GELENEKSEL MESLEK HUKUKUNUN TEMSİLLERİ*

THE REPRESENTATIONS OF TRADITIONAL OCCUPATIONAL LAW AMONG THE HERDERS AND SHEPHERDS OF THE EASTERN BLACK SEA REGION

Mustafa Açа**

ABSTRACT

In societies where there is no developed legal code or existing rules and arrangements fall short meeting certain social needs in life, oral and traditional rules and norms function instead of law. Each folk group has its own sort of folk law. Traditional legal rules, which are usually resistant to change by nature, are born out of the need to solve complex situations. These rules maintain their validity and functionality until the existing situations change. In professional organizations that have traditional characteristics, specific professional norms and general principles of social law are added to the representation of folk law. In this context, in dynamic professions such as shepherding that are based on application and production, special rules that are born in coherence with the diversity of professional processes can be developed. Each traditional rule that aims at

*Bu çalışma, TÜBİTAK (SOBAG-3001) tarafından desteklenen 115K098 numaralı "*Türk Halk Bilimi ve Etnografyası Perspektifinden Giresun, Trabzon ve Rize Yöreleri Çobanlık Mesleği ve Hayvancılık Kültürü Üzerine Bir Alan Araştırması*" adlı araştırma projesi kapsamında ulaşılan sonuçlarla hazırlanmıştır.

**Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Trabzon.
mustafaaca@hotmail.com

bonding and mobilizing the members of professional groups as well as maintaining the continuity of production, gradually serve as constituting components of a system of rules.

This study aims to analyze and evaluate the informal legal professional rules that are developed and practiced by the shepherds who belong to the folk groups that rely on subsistent economic model in the Eastern Black Sea region animal husbandry societies. The professional application areas and functions of traditional rules that are compiled during field research are also evaluated with a multidimensional perspective in the scope of this study.

Keywords: Eastern Black Sea Region; occupational folklore; folk law; professional groups; shepherd

ÖZET

Yazılı hukuk düzenlemelerinin henüz gelişmediği veya mevcut düzenlemelerin halk hayatının çeşitli alanlarında ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda, topluluk tarafından sözlü ve geleneksel karakterde geliştirilen hukuk kuralları işlerlik kazanmıştır. Halk gruplarının her biri bir ölçüde bir çeşit halk hukukuna sahiptir. Doğaları gereği çoğu zaman değişime dirençli olan geleneksel hukuk kuralları, başlangıçta karmaşık koşulları karşılamak üzere ortaya çıkarlar. Mevcut koşullar devam ettiği sürece işlerliklerini koruyan kurallar, koşulların değişmesi halinde değişime uğrarlar. Geleneksel nitelikler taşıyan meslek organizasyonlarında halk hukukunun temsilinde sosyal hukukun genel ilkelerine, icra edilen mesleğin doğasından kaynaklanan özel hükümler de eklenmektedir. Bu bağlamda çobanlık gibi uygulama ve üretime dayalı dinamik mesleklerde, meslekî süreçlerin çeşitlilikleri ile uyumlu olarak uygulanan süreçler içinde ortaya çıkan ve takip edilebilen özel kurallar da geliştirilebilmektedir. Katılımcıları aynı amaçlar etrafında birleştirmenin ve harekete geçirmenin yanında üretimin sürekliliğini sağlamayı amaçlayan her bir geleneksel kural, mesleğin zamanla bütün bir kurallar sistemine sahip olmasını sağlamaktadır.

Bu çalışmada, Doğu Karadeniz bölgesinde hayvancılığa dayalı bir ekonomik modelle geçimlik ihtiyaçlarını karşılayan toplulukların ve bu topluluklar içinde çoban vasfıyla yer alan temsilcilerin meslek ekseninde geliştirdikleri veya uygulamaya devam ettikleri enformel hukuk kuralları değerlendirilmeye çalışılacaktır. Alan araştırmaları ile tespit edilen geleneksel hükümlerin meslekî uygulama alanları ve işlevleri çok yönlü olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Doğu Karadeniz; meslek folkloru; halk hukuku; meslek grubu; çoban

Toplumsal yaşam, bireyler, gruplar ve topluluklar arasındaki ilişkilerin düzenli bir biçimde sürdürülmesi için bir dizi beklentiyi, kalıp davranışı, işlemi, kaçınmayı ve yasağı gerektirir. Bu türden davranış ve beklentiler, sosyal kurallar kavramı ile ifade edilir. Düzenleyici ve denetleyici nitelikleri ile dikkat çeken sosyal kurallar, sosyal alışkanlıklardan, örf, adet, töre, gelenek, görenek ve kanunlara kadar genişleyen bir tabloyu içine almaktadır (Örnek, 1995: 121; Tezcan, 1985: 93). Yazılı hukuk düzenlemelerinin henüz gelişmediği veya mevcut düzenlemelerin halk hayatının çeşitli alanlarında ihtiyacı karşılayamadığı durumlarda, topluluk tarafından sözlü ve geleneksel karakterde geliştirilen halk hukuku kuralları işlerlik kazanmıştır. Halk gruplarının her biri bir ölçüde bir çeşit halk hukukuna sahiptir. Halk hukukunun karakteristik özellikleri

genel olarak folklorun ve bununla beraber mitler, masallar, efsaneler, türküler, atasözleri, bilmeceler ve diğerlerinin karakteristik özellikleriyle aynıdır. Bu özellikler içinde çoklu varoluş ve varyasyon özellikleri ilk sıradadır (Dundes-Renteln ve Dundes, 1995: 3). Toplumun inanç, gelenek ve örfleri ile vicdanında yaralar açmayacak düzenlemeler ortaya konulması düşüncesiyle, yazılı hukuk kurallarının oluşturulması süreçlerinde çoğu zaman halk hukukundan yararlanılmıştır (Yund, 1963: 3181).

Doğaları gereği çoğu zaman değişime dirençli olan geleneksel hukuk kuralları, başlangıçta karmaşık koşulları karşılamak üzere ortaya çıkarlar. Mevcut koşullar devam ettiği sürece işlerliklerini koruyan kurallar, koşulların değişmesi halinde değişime uğrarlar. Diğer bir ifadeyle grubun bazı kuralları ihtiyaçlardan ve değişen unsurlardan ötürü esnetilebildiği gibi mevcut olanlara yenileri de dâhil olabilir. Sosyal gruplar içinde bağlılık fikri yaratmak, gruplar arası farklılıkları ortaya koymak, grubun kalıcılığını sağlamak, belli bir ortamda hangi davranış kalıplarının kabul edilebilir olduğunu belirtmek ve belirsizliği azaltarak doğru eylem çizgisini seçtiği konusunda kişinin kendinden emin olmasını kolaylaştırmanın yanı sıra üyelerin eylemlerini grubun hedeflerinin gerçekleştirilmesi doğrultusunda koordine etmek (Hogg ve Vaughan, 2011: 331-332) gibi işlevlere sahip olan geleneksel hukuk kurallarının takibi, sosyal grupların bir türü olan meslek gruplarında da mümkündür.

Geleneksel nitelikler taşıyan meslek organizasyonlarında halk hukukunun temsilinde sosyal hukukun genel ilkelerine, icra edilen mesleğin doğasından kaynaklanan özel hükümler de eklenmektedir. Bu bağlamda hayvancılık ve çobanlık gibi dinamik uygulama ve üretim süreçlerini içeren mesleklerde, meslekî süreçlerin çeşitlilikleri ile uyumlu olarak uygulanan süreçler içinde ortaya çıkan ve takip edilebilen özel kurallar da geliştirilebilmektedir. Katılımcıları aynı amaçlar etrafında birleştirmenin ve harekete geçirmenin yanında üretimin sürekliliğini sağlamayı amaçlayan her bir geleneksel kural, mesleğin zamanla bütün bir kurallar sistemine sahip olmasını sağlamaktadır. Kurallar, kimi zaman baskı ve zorlamalarla*, kimi zaman da mesleğin sağladığı sosyal ve ekonomik avantajların çekiciliği ile gönüllü katılımla süreklilik kazanabilmektedir. Bu çalışmanın örneklem sahasının sınırlı ekonomik kaynakları içinde hayvancılık ve çobanlık yaparak ortalama bir yaşam süren herhangi bir katılımcı, bu bağlamda çoğu zaman geleneksel meslekî kurallara kendiliğinden katılım sergilemektedir. Öte yandan meslek grupları arasında takip edilebilen geleneksel nitelikli kurallar, çoğu zaman örtük, fark edilmeyen, doğal karşılanan niteliklere sahiptir. Meslekî kurallar, çoğu durumda sembol değeri olan söz ve eylemlerle ortaya konuldukları için bu kuralların anlaşılması ve incelenmesi, söz konusu sembollerin çözümlenmesi ile mümkün olabilmektedir.

Bütüncül Türk hakimiyetinin kurulduğu 15. yüzyıldan yakın geçmişe kadar hayvancılığın en önemli geçimlik kaynak olduğu Doğu Karadeniz bölgesinde hayvancılık ekseninde şekillenen kültürel süreçler yaylak ve kışlak alanlarında takip edilebilmiştir.

* Geleneksel topluluklardaki sosyal örgütlenme biçimleri üzerine araştırmalar yapan kimi sosyolog ve antropologlar, katılımcıların topluluk kurallarına çoğu zaman zorlamalarla dâhil edildiklerini ifade ederlerken bazıları da bu usulün her zaman geçerli olmadığını, ihtiyaçlar temelinde ortaya çıkan işlevsel tanımlamalarla uyumun kendiliğinden gerçekleşebildiğini ifade etmişlerdir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Malinowski, 1998: 31-49).

Hayvancılığa dönük zengin bir kültürel birikime sahip olan Çepni toplulukları başta olmak üzere bölgenin hayvancı toplulukları, mevcut geleneksel ekoloji bilgilerini bölgenin topografya, meteoroloji, takvim ve botanik özellikleri ile uyumlu şekilde güncellemişlerdir. Kültürel miraslarının pek çok ögesini borçlu oldukları hayvancılık merkezli yaşam biçimini bölgeye uyarlayan topluluklar, hayvancılık süreçlerinde, formel yasaların bulunmadığı veya bulunan yasaların ihtiyacı karşılamadığı hallerde enformel kurallar geliştirme yoluna gitmişlerdir. Mesleğe katılım, meraların taksimi ve kullanımı, hayvanlardan elde edilen ürünlerin paylaşımı, sürü sahipleri ile çobanlar arasında yapılan güdü anlaşmaları ile meslekî sorumlulukların yerine getirilmesi sırasındaki özel durumlar bağlamında tespit edilen enformel kuralların değişen şartlar ve ihtiyaçlar doğrultusunda güncellendiği görülmektedir.

a. Mesleğe Kabul ve Çoban Seçimi

Geleneksel karakterli pek çok meslekte görülen usta çırak ilişkisine dayalı öğretim süreci, çobanlıkta da yaygın şekilde uygulanmaktadır. Çobanlar, geleneksel ekolojik ve teknik bilgilerini dinamik, katılımlı bir eğitim süreci ile edinirler. Çocuk yaşlarından itibaren aile büyükleri ile birlikte yaylalarda ve köylerde koyun sürülerini otlatmaya başlayan çoban adayları, meslekî bilgi ve tecrübelerini uzun süreli bir gözlem ve uygulamaya borçludurlar. Hayvanlar için elverişli otların türleri, hayvanların ideal yaylım zamanları, hayvan hastalıkları ve bunların tedavi biçimleri, hava durumunun tahmini, yabani hayvanlardan koruma ve korunma gibi pek çok mesleki bilgi birikimi, geleneksel usullerle edinilmektedir. Çobanlar, dinamik eğitim süreçlerinde edindikleri bu birikimi kültürel miras (*baba mirası*) olarak kabullenmekte ve muhafaza etmeye çalışmaktadırlar. Teknik bilginin pratiğe dönüştürülmesi, üretim esaslı tüm meslekler için önemlidir. Ancak garsonluk veya apartman görevliliği gibi herhangi bir özel meslekî teknikler gerektirmeyen mesleklerde mesleğe katılımın bu türden geleneksel boyutlarıyla karşılaşmak mümkün değildir.

Ben bu mesleği babamdan öğrendim. Mesleği çobanın yanında öğrenirsin. Çoban (yani babam) ne yaparsa ben de onu yapmaya çalışa çalışa öğrendim. Arazide koyun otlatıyor varsayalım, ben de ona bakarak otlatmaya başladım. Bu şekilde öğrendim. (KK-1)

Bu meslek bana dedemden kaldı. Dedem koyuncuydu. O da o koyunları nerden almış dersen burda Rumlar bir zamanlar köyleri basıp insanların ahırlarından ineklerini, koyunlarını alıp sürüp giderlerdi. Bir gün burda büyük bir koyun sürüsünü gelmiş katmış önlerine gitmişler. Ancak o sürüden üç koyun kaçmış ve şu karşıdaki Beyaz Kaya'nın altına saklanmış. Orada kalmışlar, Rumlar da fark etmemiş tabi bunu. İşte bu benim sürü o üç koyundan artıp gelmiştir. Ailede erkek yoksa koyunculuk işi yürümez. Çünkü bu yağmurda, çamurda dağ bayır koyun peşinde dolaşmak o kadar kolay değildir. O yüzden erkek olmayınca koyunculuk yürümez ailede. (KK-2)

Anlaşılacağı üzere bölgede hayvancılığın yaygın olduğu dönemlerde bağımsız bir meslek kolu olarak çobanlıktan bahsetmek zordur. Ailenin erkekleri kendi sürülerini sevk ve idaresinde sorumlu olmuş, haricen bir çobana ihtiyaç duyulmamıştır. İlerleyen zaman içinde bölge genelinde geçimlik temelli göç olgusunun ortaya çıkması, kırsal hayata

gösterilen ilginin bilindik sebeplerle kent hayatına yönelmesi ve uygulanan politikalar sebebiyle hayvancılığın ekonomik cazibesini yitirmesi gibi sebeplerle profesyonel çobanlara ihtiyaç duyulmaya başlanmıştır. Sürü sahipleri soy kökünde çobanlar bulunan, hayvancılık süreçlerine hakim profesyonellere müracaat etmeye başlamışlardır. Bu çobanların önemli bir kısmı kendi sürülerini elden çıkarmak zorunda kalan ve bölgeden göç etmek yerine bedeli karşılığında çobanlık yapmayı tercih eden kişilerdir. Hayvan sahipleri çoban seçimi sırasında çobanın meslekî yeterliliklerine dikkat etmenin dışında, genel sosyal ve ahlakî kurallarla uyumuna dikkat ederler. Örneğin yalancılık, hırsızlık ve alkol alışkanlığı gibi durumlar sürü sahipleri için oldukça önemli kriterlerdir. Bu kriterler çobanların bir tür kabul* sürecine dâhil edildikleri anlamına gelmektedir. Geçmişte kendi sürüsünü idare eden ancak mevcut durumda bir başkasının sürüsüne bedeli karşılığında çobanlık yapmaya talip olan katılımcının, bu kriterleri sağlama konusunda başarısız olması başka bir sürü sahibiyle anlaşmasını da zorlaştıracaktır.

b. Mera/Yaylak Hukuku

Yaylalar, 4342 Sayılı Mera Kanunu'nun 4. Maddesi ile devletin hüküm ve tasarrufu altına alınmıştır. Aynı kanunun 22. maddesinde göçerlerin mera, yaylak ve kışlaklardan yararlandırılmalarında bu kanun hükümlerinin uygulanacağı belirtilmiştir. Yaylalar

* Sosyal gruplar, zamanla değişen dinamik yapılardır. Gruba yeni katılımların gerçekleşmesi veya mevcut katılımcılardan bazılarının ayrılması, bu dinamik yapının argümanları arasındadır. Gruplar, katılımcılarını çoğu zaman grubun devamlılığına sağladıkları katkılar ve grup normlarına olan bağlılıkları ile değerlendirirler. Gruba katkı yaptığı düşünülen üyelerin grup içerisinde rol geçişlerine müsaade edilmekte; bu geçişler, genellikle törensel (ritüel) karakterler taşıyan uygulamalarla gerçekleştirilmektedir. Arnold Van Gennep tarafından, bireyin çeşitli boyutlardaki sınırı geçme olayını ve toplum içindeki statüsünün değişimini konu alan ve belirli kurallara bağlanan geleneksel ve dinsel törenleri ifade etmek üzere ilk defa giriş ve geçiş ritüelleri ifadelerini kullanmıştır. Bu türde ritüellerin uygulanma alan ve amaçları çeşitlilik gösterebilmektedir. Gennep, giriş ritüellerinin her bir grubunu ayrılma (ön bilinç), giriş/kabul (bilinç) ve uyum (son bilinç) ritüelleri şeklinde adlandırmış; ayrılık ritüelleri için cenaze törenlerindeki, değişim ritüelleri için gebelik, nişan ve sosyal bir ortama girişi/kabulü anlatan törenlerdeki, uyum ritüelleri için ise düğün törenlerindeki dinlik ve büyülük karakterli uygulamaları örnek göstermiştir (Gennep, 1992: 11-21). Lauri Honko da benzer şekilde, giriş ve geçiş ritüellerinin bireylerin, yetişkin hâle gelip toplumda nitelikli duruma geldiklerini simgeleyen yaş grubu üyeliği, gizli bir topluluğa, külte veya mesleğe yönelik gizli kabul ve yüksek toplumsal statü içeren bir mesleğe kabulün gereği olarak yapılan mesleğe kabul ritüelleri şeklinde üç grupta değerlendirilebileceğini ifade etmiştir (Honko, 2006: 132). Bir meslek grubuna veya bir sosyal zümreye katılımın simgesel ifadesi olarak gerçekleştirilen geçiş veya giriş ritüelleri, kolektif uygulamalar olsalar da özünde bireysel etkiler beklenen ritüellerdir. İnsan hayatının başlangıcından itibaren çeşitli evrelere terfî etme süreçlerinde gerçekleştirilen ritüellerde olduğu gibi, meslek grubu gibi bir sosyal grubun üyesi olmak suretiyle statüyü hedefleyen ritüeller de bir bütün olarak bireyin rüştünün topluluk tarafından sınanmasına ve onaylanmasına dönük simgesel anlamlar içerir (Eliade, 1991: 161). Zira bireyin yeni statüsü toplumsal rollerinde de değişimi zorunlu kıldığından bu yeni rollerin gerçekleştirilebileceğinin ispatı çoğu zaman bu ritüeller yoluyla mümkün olmaktadır. Meslekî anlamda gerçekleştirilen giriş ve geçiş ritüelleri, kutlama şeklinde hoş bir üslupta olabileceği gibi acı, ıstırap ve aşağılamalar içeren nahoş bir üslupta da olabilmektedir (Simpson ve Roud, 2000: 264). Meslekî kariyerin bir basamağından diğerine geçişte görülen bu türde uygulamalar, erginlenme törenlerinin bir başka biçimi olarak da kabul edilebilir. Zira başlangıçlar ve terfiler, meslekî hayatta önemli dönüm noktalarıdır. Meslekî kültürün üyeleri, değişimin sosyal ve meslekî hayattaki önemini vurgulamak üzere sembolik anlamlar taşıyan değişim işaretleri üretebilmekte, bu yolla statü grupları arasındaki farkları ifade edebilmektedirler (McCarl, 1996b: 89). Çalışma ortamında kullanılan kimi kıyafetlerin (baret, yelek vb.) renklerinin farklı olması gibi daha çabuk fark edilebilir sembollerin yanı sıra şakalaşma grubu içerisine dâhil olma, lakapla anılma, bazı ekipmanlara erişim izni kazanma, statü temsilcileri ile aynı masada yemek yeme veya aynı sosyal mekânlara dâhil olma gibi çeşitlilik arz eden sembol davranışlar da statü geçişinin onaylanması anlamlarına gelebilmektedir. Lakaplar örneğinde olduğu gibi, bir meslek kültürünün üyelerinin bir gruptaki geçişleri ve değişimleri belirtmedeki yöntemleri, onların kültürel değerleri hakkında çok önemli ipuçları verebilmektedir.

tapu kayıtları bakımından tescil dışı olan yerlerdir. Kullanımlarında geleneksel kurallar geçerlidir (Zaman, 2001: 197). Bölgenin hayvancılık kültürü içinde mera/yaylak alanlarının tahsisinde ve kullanımında enformel nitelikli geleneksel kurallar bugün de takip edilebilmektedir. Örneklem alanlarında konuya dönük olarak şu hususlar tespit edilmiştir:

1. Hayvan sürülerinin kalabalık olduğu geçmiş dönemlerde yaylalarda geniş meralara ihtiyaç duyulmaktaydı. Osmanlı Devleti döneminde bugünkü Trabzon'un merkezini teşkil ettiği Trabzon vilayetinin idari sınırları içinde bulunan ve kaza vasfı taşıyan Giresun, Rize, Ordu, Gümüşhane ve Samsun illerine ait koyun sürüleri çoğu zaman sorunsuzca ortak meraları kullanabilmekteydiler*. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni idari yapılanmayla birlikte bu kazaların müstakil vilayet halini almaları ile birlikte yayla ve mera sınırları yeniden belirlenmiş; örneğin daha önce Gümüşhaneli hayvancılarla aynı meraları paylaşan Giresunlu sürü sahipleri geçmişten beri kullanageldikleri meraların kullanımı noktasında sorunlar yaşamaya başlamışlardır. Araştırma sahasında özellikle Trabzon havalisinde yayla savaşları şeklinde de bilinen ve Osmanlı döneminden beri görülen mücadeleler zaman içinde giderek şiddetlenmiş, bazen aynı ilin ilçelerinin sürü sahipleri arasında bile silahlı çatışmalar yaşanabilmiştir. Yöreye dönük sözlü tarih çalışmaları içinde yayla ve mera anlaşmazlıklarının takip edildiği en belirgin örnek Trabzon'un Vakfıkebir ve Düzköy ilçelerinin sürü sahipleri arasında yaşanan silahlı mücadelelerdir. Bugün Trabzon'un Düzköy ilçesi sınırları içinde bulunan Hırsafa Yaylası yayla savaşlarının en şiddetlilerinden birine tanıklık etmiştir. Sözlü kaynaklardan alınan bilgilere göre Vakfıkebir'in Hamzalı (eski adı Ağırda) köyüne mensup hayvancılarla Düzköylü hayvancılar arasında gerçekleşen silahlı mera çatışmaları sonucunda düzinelerce insan hayatını kaybetmiştir.

Hayvan sürülerini ilerleyen zamanlarda giderek küçülmesi ve hayvancılığa dayalı ekonominin hacminin daralması ile birlikte mera mücadeleleri neredeyse sona ermiştir. Günümüzde aynı yaylanın obaları arasındaki mera paylaşımında ve nadiren de araştırma sahasına Samsun veya Ordu'dan gelen sürülerin mera alanlarının tayininde mera hukukuna bu yönüyle dikkat edildiği tespit edilmiştir. Bu konuyu birer örnekle anlaşılabilir hale getirelim. Giresun'un Dereli ilçesinin idari sınırları içinde bulunan Bektaş Yaylası'nın Kuşburnu obasında bulunan iki sürü, sadece kendi obalarının mücavir alanı içinde otlatılabilmektedir. Komşu obaların sürüleri de aynı şekilde Kuşburnu obasının meralarına sokulmamaktadır. Diğer bir örnekte de Samsun'un Bafra ilçesinden günler süren yolculuktan sonra Giresun'un Karagöl yaylalarına yaylağa getirilen sürüler, aynı alana Giresun havalisinden gelen sürülerin meralarından uzak durmaya özen göstermektedirler. Alan araştırmaları sırasında böyle bir sürünün Karagöl kıyısına kadar geldiğini fark edip de orada bulunan Giresunlu çobanlara bu durumu sorduğumuzda "*O sürünün çobanı tanıdıktır. Selam vermeye geldi bize. Birazdan sürüsünü buradan mecburen götürecek.*" cevabını aldık.

* Sürü hayvancılığının Türkler arasında takip edilebildiği en eski dönemlerden itibaren boylar, ekonomik olarak havanlarına bağımlı oldukları için sürülerin beslenebilmesi kendi geleceklerinin de garantisini oluşturuyordu. İşte bu yüzden bölgedeki yaylak ve kışlakların hangi boya ait olduğu keskin çizgilerle belli idi. Belli bir dağ sırası veya daha güçlü bir ihtimalle bir ırmak otlaklar arasında sınır kabul ediliyordu. Bu sınırların ihlali boylar arasında çatışmaların ortaya çıkmasına sebep oluyordu (Yılmaz ve Telci, 2010: 18).

Yaylada her şeyden önce herkesin sınırları bellidir. Her yaylaya giremezsin. Her yaylanın kendi koyunu olur. Sınırlar bellidir. Ama çobanlar arasındaki sınırlar daha farklı olabilir. Yani belli bir taş, sırt, dere, dağ sınır olabilir. Ondan öteye sen geçemezsin diğer çoban da bu tarafa geçemez. Eskiden yayla kavgaları olurdu. Bir yörenin insanı ister ki bu bölgede ben yayla kurayım. Diğer yörenin insanı da ister ki ben yayla kurayım. Taşköprü yaylasında kavga olduğunu hatırlıyorum. Orda bir kişi silahla yaralanmıştı. En son Sincanlılar vurdu aldı o yaylayı. (KK-2)

2. Yaylalarda koyunların oba yerleşimi içinde otlatılmamasına dikkat edilir. Zira konutların yakınlarındaki bu alanlar ineklere ayrılmıştır. İneklerin uzun mesafelere götürülmeleri çoğu zaman mümkün olmadığı için hayvanlar bu alanlarda otlayabilmektedir. Koyun sahipleri ve çobanlar bunu bildikleri için inek sahiplerinin mera haklarını gözetirler. Tamamen enformel nitelikli bu mutabakat sonucunda koyun sahipleri de uzun kış ayları süresince inek sahiplerinin kışlaklardaki bahçelerinde (fındıklıklarında) hayvanlarını sorunsuzca otlatabilmektedirler.

Yazdan koyun yaylaya gideceği zaman Hıdırellez'e kadar yaylanın her tarafına çoban koyun yayabilir. Çünkü o zaman daha büyük mal yaylaya gelmiyor. Mayısın 15'inde büyük hayvanlar yaylaya çıkmaya başlar. O zaman bir daha oyunlar yaylaya girmez. Muhtarlık koyunlara yer belirler oraya yayarlar koyunlarını. Ne zaman ki inek yayladan iner o zaman yine koyunlar yayılmaya başlar her yerde. (KK-3)

3. Yaylalara yabancı havalilerden getirilen sürülerin sahiplerinden "kırtıl" adıyla bir kira parası alınır ve bu para çoğu zaman yayla yerleşiminin ihtiyaçlarını karşılamak için harcanır. Bazen bu kiralar köyün camiine de ödenebilmekte, buradan gelen gelirle caminin masrafları köylülerce karşılanmaktadır*. Günümüzde her köyün kendine özgü bir yaylası olduğu için bu uygulamanın örnekleri büyük oranda geçmişte kalmıştır.

4. Otlar azalmaya başlayınca, otlak alanların bir bölümüne geçici bir süre hayvanların girmesine yasaklanır. Yaylacıların ortak kararı ile alınan ve 20-30 gün süren bu yasaklama âdetine "koru tutma" denilir. Korunun sona erdiği bir gün önceden her eve duyurulur, ertesi sabah bütün yaylacılar hayvanlarını koru süresince biraz daha yeşeren bu otlağa götürür. Buna da "koru bozma" denilir. Korunun bozulduğu gün tüm hayvanlar bir arada otladığından hayvanlar kapışmasın ve zarar vermesin diye mal sahipleri dikkatle ineklerini takip ederler (Haberal, 2015: 8-9).

5. Aralık ayında yaylalardan indirilen sürüler kış boyunca mayıs ayına kadar hava şartları elverdiği sürece köylerdeki fındıklıkların altında otlatılmaktadır. Sürü sahipleri fındık bahçesi sahiplerine otlatma karşılığında bir bedel ödemektedirler. Bu bedel bazen nakdi para şeklinde ödenebildiği gibi arazi sahibine hayvan veya hayvansal ürün vermek şeklinde de olabilmektedir. Büyük hayvan sürülerine sahip olan aileler bu bedeli ödemekten imtina etmezler. Zira uzun kış ayları boyunca hayvanların kapalı bir biçimde hazır yem ve samanla beslenmeleri çok daha maliyetli olabilmektedir. Bu usulde, ödemeler bazen de fenni gübre veya fenni yem karşılığında yapılabilmektedir.

* *Mal sahiplerinden toplanan paralar camenin noksanlarına atayrım bi abdest yeri yapılır cameye bir ardiye bi yer yapılır. Cameye bir noksan alınır.* (KK-3) Bu tasarruf bazen tartışmalara da sebep olabilmektedir. Yayla yerleşimlerindeki kimi muhtarların hayvan sahiplerinden fahiş fiyatlar talep ettikleri veya topladıkları parayı yerinde kullanmadıkları yolunda şikayetler ortaya çıkabilmektedir.

Sürü sahibi arazi sahibinin tayin ettiği miktarda gübreyi veya yemi vermek suretiyle kış boyunca fındık bahçelerinin altını otlatma hakkına erişebilmektedir. Bazı durumlarda arazi sahipleri bahçe tabanının koyunlar tarafından temizlenmesi amacıyla sürü sahiplerinden herhangi bir talepte bulunmazlar.

Köylerde şey diyo insanlar koyun bugün benim orda yatsın benim bahçede yatsın, şimdi goyun temizlik işçisidir bahçeyi temizler. Adama 100 lira verirsin ama koyun kadar temizlik yapamaz fındığın altını tertemiz eder, koyunun bahçede olması bahçeye faydadır.[*] (KK-4)

6. Trabzon havalisinde yaylaya ulaşılınca yol boyunca yürüyen sığırlar bir süre dinlendirildikten sonra koyunlarla birlikte "yurt" adı verilen otlaklara salınır. Yaylanın taze otlarının herkes tarafından eşit şekilde otlatılması amacıyla yurt gününden önce yaylaya girmek yasaktır.

c. Süt Hukuku

Karışık halde güdüye verme suretiyle otlatılan sürülerdeki hayvan sayıları küçük olduğu için her bir mal sahibi aile yeterince süt elde edememektedir. Bu sebeple sürüdeki tüm hayvanların birlikte sağılması ve tanzim edilen sırayla sütün her gün bir haneye verilmesi gibi bir uygulama gelişmiştir. Her gün aynı meralarda otlayan hayvanın sütünde dikkat çekici bir değişme olmamaktadır. Bu sebeple bir ailenin hakkının diğerinden az veya çok olması gibi bir durumla karşılaşılmamaktadır. İlerleyen bölümlerde de bahsedileceği üzere sağım işlemi bugün büyük oranda bırakıldığı için süt hukukuna dönük bu uygulama artık geçmişte kalmıştır.

d. Güdü Hukuku

Köylerde herkesin kendisi tarafından bakılan hayvanlar, yaylak ve güzleklerde açık alanlarda otlatıldığı için bir sürü oluşturularak çobanlar tarafından bakılır. Çobanlar karışık olarak güttükleri koyunların sahiplerinden Giresun yöresinde "güdü", Trabzon ve Rize yörelerinde "bernek" denilen bir ücret alırlar. Çobanların çoğu zaman tek geçim kaynakları güdü paralarıdır. Güzlek ve yaylaklarda çoğu zaman küçük miktarlardaki koyun gruplarını sahiplerinin isteği üzerine birleştirerek güden çoban, bu hizmetinin karşılığını çeşitli biçimlerde alabilmiştir.

1. Güdü bedeli olarak mal alma: Koyun, keçi alma, koyunun yününü, sütünü alma.

Eskiden dedemin zamanında şu vardı güdü deriz biz güdücülük vardır. Güdüye verilen koyunun peyniri verilirdi goyun başı. Mesela benim 100 goyunum var birini çobana verdim senin sürüne kattım sana yüz kilo peynir verecem güdü almıyodum bende goyunumu sağıp sıkıp peyniri sen yapacan ama o bana yüz kilo peynir veriyor. Şimdi iki kilo peynir yapılmış hesab et geri kalanı çobanın oluyor. Yani bir kilosu çobana bir kilosu mal sahibine kalıyodu fındık verir gibi buda şu şekil oluyodu burda da fiyat belirleme oluyodu atıyorum bugün goyun güdüsü 50- 60 lira peynirin kilosu da 50-60 lira buna göre tulum değerlendiriliyor. Dedemin zamanında bu şekilde idi babam zamanında yoktu. (KK-4)

* Benzer bir yaklaşım Müjgan Üçer tarafından Sivas'ta da tespit edilmiştir. "*Ekin biçildikten sonra her gün ayrı bir tarlaya davar sürülerek herkesin tarlasının davar gübresinden yararlanması sağlanır. Tarla sahipleri bunun için çobana bahşiş verirler.*" (Üçer, 2011: 252).

2. Güdü bedeli olarak para alma: Koyun başına bugün 50-60 TL civarında güdü bedeli ödenmektedir.

Güdü hukukuna dönük diğer bir husus da şöyledir. Yaylada hissesi olan ancak evi olmadığı için yaylaya çıkamayanlar ineklerini ücret karşılığında bir yakınları ile yaylaya gönderirler. İnek sahibinden alınan bu ücrete Rize'nin İkizdere ilçesi havalisinde "elemek" adı verilir.

Şebinkarahisar havalisinde görülen güdü hukukunu Seher Keçe-Türker şöyle anlatır: "Mal sahiplerince, mart-nisan gibi bahar aylarında çobanlar tutulur. 'Çoban durma' denilen bu işlemden sonra herkes kendi sürüsünün çobanıdır artık. Hayvan başı, yani mal sayısınca anlaşma yapılarak davarı, sürüyü teslim alan çobanın; giyeceği, karnının doyurulması da hayvan sahiplerinin görevidir. Para, ekseriyetle koç teslimine verilir. Köylerin ileri gelenlerinin kiraladığı "ağa" tabir edilen kişilerce tutulan çobanların ücretini, gözetimini, esvaplarını ve diğer ihtiyaçlarını ağa sağlar. Köyün maddi durumu zayıf kişileri, kendi hayvanlarını ağanınkine katar, sayısınca parayı, ellerine geçtikçe ağaya verirler, kendileri çobanla muhatap olmazlar. Çobanların ücreti, hayvan başına göre karşılıklı anlaşmayla yapılır. Parasına olduğu gibi buğdayına, hayvanına da olabilmektedir. Eğer hayvanına ise temmuz ayında, hayvan, kuzu iken mal sahibi ile anlaşır. En iyi erkek kuzuların, bir kaçını koçluk için kendine ayıran mal sahibi, çobanın, kalan kuzulardan seçim yapmasını ister. Buna "çoban hakkı" denir. Çobanlık sürüse bittiği zaman; çoban sürüyü köy meydanına getirir; mal sahipleri orada çobanla helalleşerek hayvanlarını teslim alır." (Keçe-Türker, 2012: 86).

e. Kayıp Hukuku

Sürüdeki hayvanların çeşitli sebepler eksilmesi, sürü sahipleri ile çobanlar arasında bu konuyla ilgili de bir mutabakat ortaya koymalarında etkili olmuştur. Ormanlar ve derin vadiler gibi tekinsiz alanlarda mesleklerini icra eden çobanlar zaman zaman hayvan kayıpları yaşayabilmektedirler. Ayı ve kurt gibi yırtıcı hayvan saldırıları, uçurumdan düşme, zehirlenme, hırsızlık gibi sebeplerle ortaya çıkan kayıplar konusunda farklı tasarruflar geliştirilmektedir*.

Hayvana bir şey olursa, kurt, ayı kapması veya hayvanın ölmesi durumlarında çobanın yapabileceği pek bir şey yoktur. Çünkü bu tür durumlarda çoban sürüyü korumaya çalışırken tüm hayvanlara yetişemeyebilir. Bazen bir hayvan kaybolduğunda diğer mal sahipleri çobanla birlikte aramaya giderler ve böylesi durumlarda genellikle hayvan sahipleri çobandan pek bir şey istemezler. (KK-5)

Yıllardır çobanlık yaparım ben. Bir ara bıraktım İstanbul'a gittim. Ama yine de en iyisi kendi işindir deyip geri döndüm mesleğime. Kurtlar genellikle dumanlı havalarda sürüye ilişir. Buralarda ayı da çok çıkar karşımıza. Ayıları görünce havaya mermi atarız. Ayı bir tane alır gider ondan korkmayacan. Ama kurt boğar boğar gider; sürüyü kırar.

* Sosyal normlar, en genel anlamıyla bir grup üyesinin ne şekilde davranması gerektiğini anlatan ortak inançlardır. Kimi zaman da en yalın şekliyle, onaylanmış bir kültürel davranış (Oğuz, 2002: 247) şeklinde tarif edilen normlar hem betimleyici hem de emredici olabilmektedir. Normların ortak ve en belirgin özelliği yaptırımlarıdır. Yaptırımlar, sosyal denetimi sağlamak ve sosyal normların etkinliğini ayakta tutabilmek için bireylerin, grupların ve topluluğun üzerinde zorlayıcı, kınayıcı ya da özendirici, ödüllendirici tepkilerini ve baskılarını işletirler. Bu suretle toplumda arzulanan düzeni sağlamış ve korumuş olurlar (Örnek, 1995: 121).

Hayvan ölürse eğer, mesela kurt veya ayı kaptı veya uçurumdan yuvarlandı, postunu mal sahibine verirsek mal sahibi ses etmez. Ama postunu filan veremezsek kendi malımızdan bir tanesini mal sahibine veririz. Kendi malımız yoksa güdüden (gütme parasından) düşülür. 2000 koyun güdüyorum ben. İçinden eksik olup olmadığı kırkım zamanı belli oluyor. Yani birinin malında eksik olursa o zaman belli oluyor. Bir de sürüdeki tüm mal sahiplerinin hepsinin kendilerine göre nişanları vardır. Gerçi iyi çoban nişan olmadan da hepsini ayırır. Ben mesela tüm malları, malın kimin olduğunu bilirim. Hayvanları sağmak filan yoktur bende. Yemeğimizi zor hazırlıyoruz koyunu nasıl sağacağız. (KK-6)

Çoban gizliden 3-4 koyun satar da kendime harçlık edeyim der de bu anlaşılırsa o zaman her bir hayvanın dört bacağı kadar koyun istenir kendisinden. Bu işin şeriatı böyledir. Yani bir koyun satmışsa gizliden yerine dört koyun koymak zorundadır. Çünkü emanete hıyanetlik etmiş, kendine güvenenleri utandırmış. (KK-7)

Sonuç

Her bir ekonomik model etrafında bu modelle uyumlu biçimde genel kültüre eklemlenen kültürel ögeler ortaya çıkar. Meslekî kültürün unsurlarından bazıları sadece mesleğin katılımcıları arasında devam ederken (teknikler, jargon vb.), bazıları genel kültürün diğer unsurları ile uyumlu biçimde genelleşebilir. Türk kültürü özelinde kültürü besleyen meslekî kültürel kaynaklar içinde çobanlık ve hayvancılık kültürünün oldukça önemli bir yeri vardır. Türk toplum hayatında, benzer diğer toplumlarda olduğu gibi göçerevli dönemlerde organize bir hal alan ve tarımcı dönemlerde de belirleyici olan hayvancılık etrafında zengin bir kültürel bellek oluşmuştur. Sosyal ve iktisadi hayatın bu önemli temsil kolunun icrası sırasındaki tüm süreçler, geleneksel dünya görüşünün izlerini taşıyor olmanın yanı sıra, bu dünya görüşüne yeni unsurların eklenmesine de katkıda bulunmaktadır.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde, hayvancılığın tercih edilen bir ekonomik model olmaktan uzaklaşması ve yurt içine ve dışına geçimlik temelli göçlerin giderek yaygınlaşması hayvancılığa ve bu bağlamda çobanlığa olan rağbetin azalmasına sebep olmuştur. Pek çok yayla yerleşiminin hayvancılık ekseninde işlevini yitirmesi, buraların terk edilmiş alanlar haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu durum, geleneksel meslekî bilginin önemli unsurlarından biri olan geleneksel meslek hukuku uygulamalarının kullanımdan düşmesine sebep olmuştur. Sürülerini otlatacak çoban bulmakta zorlanan hayvan sahipleri, uzun yıllar uyguladıkları geleneksel yasalardan çoğu zaman çobanlar lehine feragat etmek zorunda kalmaktadırlar. Bu zaruret, nesillerdir profesyonel anlamda çobanlık yapan zümrelerin genç temsilcilerinin geleneksel meslekî kurallar konusundaki farkındalıklarını olumsuz etkilemektedir. Yukarıda örnekleri verilen geleneksel hukuk uygulamalarının önemli bir kısmı bugün nostaljik birer unsur olma yolundadır. Hayvancılık etrafında şekillenen mesleğin katılımcı sayısının gün geçtikçe azalması ve mevcutların da meslekî birikime sahip olmaması, mesleki bilginin ve kültürün zayıflaması sonucunu beraberinde getirmektedir.

KAYNAKLAR

Dundes - Renteln, Alison ve Dundes, Alan. (1995). *Folk Law - Essays in the Theory and Practice of Lex Non Scripta: Volume-I.* Madison-Wisconsin: The University of Wisconsin Press.

Eliade, Mircea. (1991). *Kutsal ve Dindışı.* (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay). Ankara: Gece Yayınları.

Gennep, Arnold Van. (1992. *The Rites of Passage*. (Translate: Monika B. Vizedom and Gabrielle L. Caffee). Chicago: University of Chicago Press.

Haberal, Hikmet. (2015). *Turizmde Kültürel Miras Rize*. Ankara: Kalkan Matbaacılık.

Hogg, Michael A. ve Vaughan, Graham M. (2011). *Sosyal Psikoloji*. (Çev.: İbrahim Yıldız ve Aydın Gelenez). İstanbul: Ütopya Yayınları.

Honko, Lauri. (2006). "Ritüellerin Oluşum Süreci". (Çev.: Ruhi Ersoy). *Millî Folklor*, 9 (69), s. 129-140.

Keçe-Türker, Seher. (2012). "Çoban ve Konuk Ağırlaması". *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 14 (23), 83-88.

Malinowski, Bronislaw. (1998). İlkel Toplum. (Çev.: Hüseyin Portakal). Ankara: Öteki Yayınevi.

McCarl, Robert S. (1996b). "Occupational Folklore". *Folk Groups And Genres: An Introduction*, (Ed. Eliot Oring). Utah: Utah State University Press, s. 71-91.

Oğuz, Burhan. (2002). Türkiye Halkının Kültür Kökenleri-*2/A (Tarım-Hayvancılık-Meteoroloji)*. İstanbul: Anadolu Aydınlanma Vakfı Yayınları.

Örnek, Sedat Veyis. (1995). *Türk Halkbilimi*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Simpson, Jacqueline ve Roud, Steve. (2000). *A Dictionary of English Folklore*. Oxford: Oxford University Press.

Tezcan, Mahmut. (1985). "Ülkemizde Geleneksel Halk Hukuku Uygulamaları". *Türk Folkloru Araştırmaları 1985/2*, 93-109.

Üçer, Müjgan. (2011). "Sivas'ta Çobanlık". Çoban Kitabı. (Ed. Emine Gürsoy Naskali). İstanbul: Kitabevi Yayınları, s. 249-271.

Yılmaz, Anıl ve Telci, Cahit. (2010). "Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7 (2), s. 14-33.

Yund, Kerim. (1963). "Türk Hukuk Folkloru Üzerine". *Türk Folklor Araştırmaları*, S. 170, s. 3181-3182.

Zaman, Mehmet. (2001). "Geleneksel Yayla Şenliklerinin Doğu Karadeniz Bölümü Yayla Turizminin Geliştirilmesindeki Rolü". *Doğu Coğrafya Dergisi*, 7 (6), s. 188-214.

Sözlü Kaynaklar

KK-1: Mustafa Akaydın, Trabzon/Akçaabat 1963, Yüksekokul, Tekniker

KK-2: Hüseyin Aktaş, Trabzon/Yomra 1956, Okuryazar değil, Çoban.

KK-2: Cemil Aydın, Trabzon/Maçka 1960, İlkokul, Kaloriferci-Çoban

KK-3: Ali Karagül, Trabzon/Maçka 1950, İlkokul, Emekli

KK-4: Hasan Çakmak, Giresun 1969, İlkokul, Çoban-Kasap

KK-5: Mürsel Yaşkın, Giresun/Alucra 1948, İlkokul, Çiftçi

KK-6: Süleyman Güzel, Giresun/Bulancak 1953, İlkokul, Çoban

KK-7: Miktad Aynacı, Trabzon/Vakfıkebir 1951, İlkokul, Çoban